

Роки навчання скептика-емпірика

Анатомія Чорного Лебедя — Тріада затьмарення — Читати книжки з кінця — Дзеркало заднього виду — Усе можна пояснити — Завжди розмовляйте з водієм (тільки обережно) — Історія не повзе, а стрибає — «Це було так несподівано» — Дванадцятигодинний сон

Раз це не автобіографія, я пропущу сцени війни. Та й будь це автобіографією, я все одно їх пропустив би. З кінематографом чи мемуарами досвідчених шукачів пригод особливо не позмагаєшся, я краще триматимуся своєї парадигми — випадковості й невизначеності.

АНАТОМІЯ ЧОРНОГО ЛЕБЕДЯ

Тисячу років на східному узбережжі Середземного моря, що його називали *Syria Libanensis*, або Ліванськими горами, жили в сусідстві десятки різних народностей, сект і племен — просто диво. Ця місцевість мала більше спільного з Левантом (тобто східним Середземномор'ям), ніж із континентальним Близьким Сходом (морем ходити легше, ніж у горах). Левантійські міста жили переважно з торгівлі. Люди трималися правил, бо торгівля залежала від миру, громади активно контактували між собою. Тисячоліття миру іноді затьмарювали дрібні конфлікти всередині мусульманських і християнських спільнот, значно рідше виникали конфлікти між християнами й мусульманами. На відміну від елінізованих торгових міст, у горах жили різного роду релігійні меншини, які воліли триматися подалі від православних і мусульманських ортодоксів. Гірська місцевість — ідеальна схованка, хіба що на цей самий шматок кам'янистої нерухомості претендуватимуть інші біженці. Мозаїку тутешніх культур і релігій вважали взірцем мирного співіснування: християни всіх деномінацій (мароніти, вірмени, сирійські православні, навіть греко-католики на додачу до купки римо-католиків, які осіли там після Хрестових походів); мусульмани (шіїти і суніти); друзи і купка юдеїв. Як тут не навчитися толерантності. Пам'ятаю, у школі розповідали, наскільки ми цивілізованіші й мудріші за балканські народи — ті, крім того, що рідко миуються, ще й постійно ворогують між собою. Здавалося, що ми нарешті досягли стабільної рівнова-

ги, бо ж довго йшли шляхом прогресу й терпимості. Слова «баланс» і «рівновага» звучали звідусіль.

Мої батьки походили з православної сирійської громади, останнього форпосту Візантії на півночі Сирії, з місцевості, яку тепер називають Ліваном. Нагадаю, що візантіїці називали себе ромеями, тобто римлянами. У наших ліванських передгір'ях вирощують оливи, ми загнали християн-маронітів у гори під час знаменитої битви при Аміоні, селищі моїх предків. Від часів арабського вторгнення в VII столітті ми мирно співіснували з мусульманами, хіба що іноді клопоту завдавали набіги ліванських маронітів з гір. Завдяки якомусь візантійському (у сенсі хитромудрому) договору між арабськими правителями й візантійським імператором ми платили податки обом сторонам і мали захист з двох боків. Так ми прожили в мирі без великої крові тисячу років: наша остання серйозна проблема — хрестоносці, а не араби-мусульмани. Арабів цікавила війна (і поезія), турків-османів, які їх потім витіснили з регіону, — війна (і розваги), тож вони спокійно залишили нам нудотну торгівлю й безневинні заняття науками (наприклад, переклад арамейських і грецьких текстів).

Країна Ліван, у якій ми несподівано опинилися після розпаду Османської імперії на початку XX століття, виглядала стабільним раєм. До того ж, кордони провели так, що християни опинилися в більшості. І раптом люди увірували в національну державу^{*}. Місцеві християни переконали себе, що вони є опорною стіною західної культури, тільки з вікном на Схід. Показовий приклад статичного мислення: ніхто не брав до уваги динаміки народжуваності в різних спільнотах, усім здавалося, що християни завжди будуть у невеличкій більшості. Колись левантіїці отримали були римське громадянство, і апостол Павло, сирієць, зміг вільно подорожувати стародавнім світом. Люди швидко звикали до хорошого: відкрита до світу країна, красиве життя, заможна економіка, помірний клімат, наче в Каліфорнії, засніжені гори над Середземним морем. Сюди зліталася безліч шпигунів (як радянських, так і західних), повій (блондинок), письменників, наркоділків, шукачів пригод, гравців, тенісистів, гірськокожників і неогоціантів — людей усіх суміжних професій. Вони поводитися, як герої перших фільмів про Джеймса Бонда; у ті часи плейбої курили, пили й замість спортзалу воліли зайти до кравця.

Був і головний атрибут раю — ввічливі таксисти (хоч сам я такого й не пригадую). Що тут поробиш, у минулому й трава була зеленішою.

* Дивуєшся, наскільки швидко й ефективно можна створити національність за допомогою прапора, кількох промов і національного гімну. Я й досі уникаю означення «ліванець» і віддаю перевагу ширшому «левантієць».

Я не встиг посмакувати місцевим життям, адже рано став бунтівником-ідеалістом, культивував аскезу, не сприймав похвальби багатством, а притаманна левантійській культурі тяга до розкошів і зацикленість на грошах викликала в мене алергію.

Підлітком я мріяв про життя у великому місті, де нема стільки джеймсів бондів. Однак у місцевій інтелектуальній атмосфері вчувалося щось особливе.

Я вчився у французькому ліцеї, який давав середню освіту анітрохи не гіршу, ніж у будь-якій паризькій школі, навіть із французької мови. Там викладали рафіновану французьку мову: як у дореволюційній Росії, левантійські аристократи християнської і юдейської віри від Стамбула до Александрії говорили й писали класичною французькою, мовою обраних. Найбільш упривілейовані їхали вчитись у Францію, як-от обидва мої дідусі — дідусь по батькові й мій тезка в 1912 році, а дідусь по матері — 1929-го. Дві тисячі років тому з тих самих снобістських міркувань левантійські аристократи писали грецькою, а не рідною арамейською. (Новий Заповіт писано мовою антиохійської аристократії, настільки специфічною подобою грецької, що аж Ніцше завважив: «Бог слабенько говорив по-грецьки!»). Після занепаду еллінізму вони перейшли на арабську. Словом, крім «раю», наша країна вважалася дивовижним перехрестям культур, що їх оптом іменують «східною» та «західною».

Слово і діло

Характер мій викристалізувався, коли в п'ятнадцять років я потрапив у тюрму за те, що під час студентських заворушень (нібито) кинувся з каменюкою на поліцейського — інцидент загострювався тим, що на той час мій дідусь служив міністром внутрішніх справ і саме він підписав наказ нас розігнати. Одного з бунтівників застрелили, коли в якогось поліцейського поцілили каменем, і той у паніці відкрив хаотичну стрільбу. Пам'ятаю, я був тоді серед заводіїв і аж зрадів арешту, натомість мої друзі боялися і в'язниці, і реакції батьків. Утім, нам таки вдалося налякати уряд, і всіх амністували.

Здатність відстоювати переконання і не йти на поступки заради чужого спокою й чужих почуттів — річ корисна. Я лютував, і мені було байдуже до того, що подумують батьки (і дідусь). Я їх не на жарт злякав і вже не міг собі дозволити відступити чи засумніватися. Якби я не проявляв відкрито непоко-ру, а приховав свою участь у заворушеннях (як це зробили мої друзі) і мене потім викрили, — упевнений, мене зневажали б. Одна справа — кидати виклик суспільству демонстративним одягом, що соціологи й економісти називають «дешевим бунтом». Зовсім інша — довести готовність на ділі обстоювати свої переконання.

Батькового брата мої політичні ідеали не дуже хвилювали (як прийшло, так і піде). Його обурювало те, що я використовую їх як привід одягатися недбало. Неелегантний племінник ображав його естетичні почуття.

Те, що всі дізналися про мій арешт, мало ще один плюс: зникли стимули для звичайного підліткового бунтарства. Довівши готовність діяти, я зрозумів, що вигідніше бути хорошим «розсудливим» хлопчиком. Можна дозволити собі ввічливу і вальяжну поведінку, коли знаєш, що в разі потреби ти здатен на несподіваний учинок: подати в суд або вдарити ворога просто, щоб довести, що твої слова не розходяться з ділом.

Убитий «рай»

Кілька куль і мінометних снарядів — і ліванський «рай» зник, мов не було. Через кілька місяців після мого арешту, після тринадцяти століть дивовижного співіснування різних народів Чорний лебідь, прилетівши нізвідки, перетворив цей край на пекло. Між християнами й мусульманами, на бік яких стали палестинські біженці, спалахнула запекла громадянська війна. Кошмар полягав у тому, що бої йшли в центрі міста, просто в житлових кварталах (моя школа стояла мало не в епіцентрі бойових дій). Конфлікт тривав півтора десятиліття. Не буду вдаватися в подробиці. Можливо, саме винайдення артилерії й іншої потужної зброї перетворило те, що в епоху мечів і рапір обмежилось б кількома сутичками, на лавину неконтрольованої ворожнечі та помсти.

Крім фізичних руйнувань, які нескладно поправити за допомогою енергійних підрядників, продажних політиків і наївних акціонерів, війна геть змела той вишуканий флер, завдяки якому левантійські міста три тисячі років зберігали репутацію інтелектуальних центрів. Християни залишали ці краї ще з османських часів, перебиралися на Захід, брали західні імена й розчинялися в місцевому населенні. Тепер утікачів побільшало. Кількість освічених людей впала нижче певного критичного рівня. Країна перетворилася на пустку. Вітік мізків важко надолужити, і стару культуру, швидше за все, утрачено назавжди.

Зоряна ніч

Коли наступного разу зникне світло, утіште себе, подивившись на небо. Ви його не впізнаєте. Під час війни в Бейруті часто вимикали електрику. Поки люди не запаслися генераторами, одна частина неба вночі лишалася чистою — не було світлового шуму. Це було небо над районом, далеким від зони бойових дій. Позбавлені телебачення люди виходили дивитися на спалахи нічних баталій. Здавалося, нудний вечір лякає їх більше, ніж ризик потрапити під бомбу.

Зірки світили дуже яскраво. У школі нам розповідали, що планети перебувають в еквілібріумі, тобто рівновазі, тому не треба боятися, що зірки неспо-